

Mate Rupić

Popis žrtava Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj iz 1950. godine¹

Kontroverze o broju stradalih/žrtava Drugoga svjetskog rata već pedesetak godina su predmet javnih i znanstvenih dvojbi. Štoviše, neki povjesničari negiraju bilo kakve stručne i znanstvene mogućnosti i napore da se do tog broja dođe, bez obzira na tri poimenična popisa žrtava: 1946., 1950. i 1964. godine. Pri tome još više zbunjuje činjenica da su hrvatski povjesničari imali na raspolaganju spise Zemaljske komisije za žrtve rata iz 1950. godine, a da im nisu pridavali gotovo nikakvu pozornost.

Potkraj osamdesetih godina Vladimir Žerjavić² prvi upozorava na popis žrtava iz 1946. godine, no netočno ga traži (navodi) u Zemaljskoj komisiji za zločine okupatora i njihovih pomagača,³ a ne u Komisiji za ratnu štetu pri Predsjedništvu Vlade Narodne Republike Hrvatske (NRH) koja je imala taj zadatak i kod koje su vođeni registri o ljudskim

¹ Rad je, u ponešto kraćoj verziji, ali sa istim rezultatima i tablicama, već objavljen: Ljudski gubici u Hrvatskoj u Drugome svjetskom ratu prema popisu iz 1950. godine, *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)*, g. 33., br.1 Zagreb, 2001., 7-18.

² *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu*, Zagreb, 1989.

³ Isto čini (navodi) i Mihael Sobolevski (Prilog metodologiji istraživanja stvarnih ljudskih gubitaka Hrvatske u tijeku Drugoga svjetskog rata, *ČSP*, g. 24., br. 1, Zagreb, 1992., 177-202) pozivajući se na podatke pronađene u Zemaljskoj komisiji za zločine okupatora i njihovih pomagača.

gubicima. Stoga se Zemaljska komisija za popis žrtava narodnooslobodilačkoga rata (NOR) (Komisija...) iz 1950. i poziva na taj popis pri uspoređivanju svojih rezultata s onima iz 1946. godine. Inače, u Komisiji za ratnu štetu vođena su tri upitnika o tome, a sa sljedećim oznakama: a) *za ljudske gubitke*, b) *za štete na infrastrukturi, poljoprivrednom zemljištu, šumama i stoci* te c) *za gospodarske štete na privatnome i državnom vlasništvu*.

1. *Osnivanje i rad Zemaljske komisije za popis žrtava NOR-a iz 1950. godine.*

Arhivsko gradivo Komisije... nalazi se u Hrvatskome državnom arhivu (HDA) u Zagrebu, i to u fondu Saveza udruženja boraca NOR-a (SUBNOR), u serijama Sekcija za prikupljanje historijskih dokumenata (Sekcija...) i Zemaljskoj komisiji za popis žrtava NOR-a. Komisija... je osnovana na sastanku Sekcije..., a po završetku rada, sredinom 1950. godine, potonja je i preuzela sređivanje rezultata popisa žrtava.

U gradivu⁴ navedenih serija sačuvani su osnivački spisi Komisije..., zapisnici sastanaka, izvješća mjesnih i kotarskih komisija, statistički podaci o žrtvama prema kotarskima i oblasnim odborima te izvješća Komisije... Saveznoj komisiji pri Glavnom odboru SUBNOR-a u Beogradu. Nisu sačinjeni završni statistički podaci za Hrvatsku, ali se, uz malo truda i puno vremena za ispravljanje netočnih zbrajanja u statističkim podacima za pojedine oblasti, iz sačuvanih statističkih podataka za oblasne odbore može, što sam i učinio, doći do rezultata popisa žrtava Drugoga svjetskog rata za Hrvatsku.

⁴ Usp. HDA, Zagreb, SUBNOR - Republički odbor za Hrvatsku, Komisija..., kut, 1-3.

Krajnji rezultat popisa žrtava trebao je biti objavljen u knjigama žrtava za svaki grad i kotar u Hrvatskoj. Zanimljiv je pri tome i zaključak savjetovanja, održanoga pri Zemaljskom odboru, da se, uz popis žrtava, obavi i popis *narodnih neprijatelja*, vjerojatno također žrtava, no da se podaci o njima ne unose u knjigu nego ostave u materijalu.⁵ Nažalost, čini se da taj zaključak nije ispoštovan, jer u izvješćima sa terena nigdje nisam naišao na takve podatke.

Kako bi se popis žrtava što bolje napravio, potkraj prosinca 1949. osnovane su i komisije na nižim razinama: oblasne, kotarske, mjesne, gradske i rajonske komisije,⁶ a za potrebe popisa tiskano je približno milijun obrazaca za pojedinačne žrtve te desetak tisuća naputaka za popunjavanje obrazaca.

Popis je obavljen od 22. siječnja do 22. veljače 1950. godine, ali su komisije nastavile s radom i u 1951. godini. U popisu su sudjelovali 2934 komisije, 5517 ekipa i više od 1000 instruktora. Obrasci za žrtve popunjavani su u dva primjerka: jedan je ostajao pojedinoj mjesnoj organizaciji SUBNOR-a, a drugi je proslijeđen kotarskim komisijama.

U *Okružnici Zemaljskog odbora*⁷ naloženo je, pak, kotarskim komisijama da ispunjene obrasce klasificiraju u tri skupine: 1. rukovodioci, borci i pripadnici partizanskih odreda i

⁵ Usp. isto, *Sekcija...*, Zapisnik savjetovanja od 23. studenoga 1949. godine.

⁶ Komisija... je održala Osnivačku sjednicu 2. prosinca 1949. godine, a u nju je izabrano 12 članova: Simo Todorović, predsjednik, i Franica Padovan, tehnička tajnica, te Branko Buneta, Bogumil Grabić, Marko Mijić, Perka Splivalo, Đuro Petrović, Kata Uroda, Branko Vencl, Ante Vidulić, Ratko Zlodre i Miljenko Živković. Komisija... je kasnije nadopunjena i predsjednikom komisije za Grad Zagreb (usp. isto, *Komisija...*, Zapisnik od 2. prosinca 1949. godine).

⁷ Isto, *Okružnica...* od 2. prosinca 1949. godine.

jedinica Narodnooslobodilačke vojske (NOV), 2. rukovodioci, aktivni borci i suradnici narodnooslobodilačkoga pokreta (NOP) na oslobođenoj i okupiranoj teritoriji te 3. neboračko stanovništvo u pozadini i na okupiranim područjima.

2. Rezultati popisa

Zanimljivo je da je u Hrvatskoj *planirano* najmanje 300.000 žrtava,⁸ no ubrzo se pokazalo kako taj broj nije dostižan, pa je *smanjen* na 226.082 žrtve.⁹ U tom je sklopu, na sastanku Sekcije..., 10. listopada 1950. F. Padovan, tajnica Sekcije... i tehnička tajnica Komisije..., izvijestila:

Broj žrtava još /.../ se svodi na 150.000, a ne nikako na više, i cifru od 300.000 koju smo predvidjeli nikako ne možemo ostvariti. Ja sam radi toga bila u Predsjedništvu Vlade i pretražila arhivu ratne štete. |\| kod njih je broj upisanih žrtava prilično jednak našem, međutim, kad neke kotareve uporedimo onda je razlika prilično velika. Negdje smo mi premašili u popisu, a negdje Komisija ratne štete. Gdje smo mi premašili dobro je, a gdje su oni to je lošije, i ja sam javila svim tim kotarevima gdje nam se podaci ne slažu i gdje je razlika prevelika da stvar još jedanput prekontroliraju, međutim, oni su nam javili da je akcija dobro sprovedena i da je greška kod upisa ratne štete, jer su neki upisali i veći broj neprijateljskih žrtava.¹⁰

⁸ Usp. isto, Zapisnik sastanka Komisije..., 30. siječnja 1950. godine.

Na savjetovanju predsjednika komisija 9. siječnja 1950. predstavnici su oblasti ovako *planirali/prognozirali* žrtve na svojim područjima: Karlovac i Zagreb po 100.000, Osijek 30.000, Bjelovar i Split po 25.000 te Grad Zagreb 10.000, dok se Rijeka suzdržala od *plana/prognoze*.

⁹ Usp. isto, Izvješće Zemaljskog odbora Glavnom odboru SUBNOR-a o akciji prikupljanja podataka o žrtvama rata, 18. ožujka 1950. godine.

¹⁰ Isto, Zapisnik sastanka Sekcije..., 10. listopada 1950. godine.

Koliki je, pak, broj žrtva pronađen u Zemaljskoj komisiji za ratnu štetu? O tome Sekcija... pri Zemaljskom odboru SUBNOR-a, u *Izvjješću za drugo tromjesečje 1950. godine*, navodi:

Akcija prikupljanja je završila samo u nekoliko sela, kotareva /Darugar, Lošinj, Pakrac/ /i/ privodi se kraju. /.../. Pregledali smo arhivu ratne štete pri Predsjedništvu Vlade NRH i našli da je tadanja komisija, na osnovu prijave, koje su podnijeli roditelji i rodbina žrtava i nestalih građana, evidentirala 159.193 žrtve u NRH.¹¹

Inače, popisom žrtava 1950. obuhvaćeni su:

građani koji su od 6. travnja 1941. živjeli na teritoriju Federativne Narodne Republike Jugoslavije, rodili se ili došli u našu zemlju poslije 6. travnja 1941. godine, a u toku Drugoga svjetskog rata su poginuli, ubijeni, nastradali ili nestali bez traga u logorima (u zemlji ili inostranstvu), u zbjegu, na prisilnom radu itd., a bili su uz NOP. Podaci će se prikupljati za borce, koji su pali u redovima partizanskih odreda, grupa, odnosno NOV/-a/ ili Jugoslavenske armije, za pozadinske radnike, neboračko stanovništvo (žene, starce i djecu), koji su našli smrt od bombardiranja, u zarobljeničkim logorima, izgnanstvu, prisilnom radu (u zemlji ili inostranstvu), kao i za one koji su uslijed zadobivenih rana ili ozljeda stečenih u ratu umrli poslije 10. svibnja 1945. godine.¹²

U prilogu rada, u šest tablica, mogu se sagledati podaci iz popisa, i to: 1. broj žrtava prema oblastima i 2. načinu stradanja, 3. sudjelovanje žrtava u narodnooslobodilačkoj borbi (NOB), odnosno stradanje u toj borbi, te 4. broj žrtava prema narodnosti, 5. spolu, 6. zanimanju, 7. starosti i 8. ratnima godinama stradanja.

¹¹ Isto, u lipnju 1950. godine.

¹² Isto, Komisija..., *Uputstva Komisije...*

Moram napomenuti da broj žrtava, ako se usporede kategorije stradanja, nije jedinstven, pa je tako ukupni broj¹³ prema kategorijama žrtava sljedeći: prema načinu stradanja 155.954, prema narodnosti 155.142, prema spolu 155.688 i prema zanimanju 156.226.

3. Zaključak

Zašto, pak, smatram značajnim upozoriti na popis žrtava iz 1950. godine? Odgovor je sljedeći: taj popis je, smatram, neopravdano zanemaren od strane ne samo, ali prije svega hrvatskih povjesničara. Mnogi od njih su stekli i mirovine istražujući žrtve Drugoga svjetskog rata u nas, a da začudo nisu nikada ni pregledali gradivo koje im je stajalo nadohvat ruke. Time su, moguće i nehotice, dopustili pedesetogodišnje krivotvorenje povijesnih činjenica o tim žrtvama te pridonijeli nastajanju raznih mitova, od jasenovačkoga pa na dalje, čak i tada kada je V. Žerjavić, potkraj osamdesetih godina, upozorio na taj popis.

Popis iz 1950. godine obavljen je u Hrvatskoj, kao i u ostalima republikama prijašnje Jugoslavije, u organizaciji SUBNOR-a. Stoga čudi da mnogi od onih koji su se znanstveno bavili problemom žrtava, a sami su bili članovi SUBNOR-a ili, čak, visoko pozicionirani u njemu, navodno *nisu znali* za podatke iz popisa.

Inače, popis iz 1950. godine, kao i sačuvani spisi Komisije... pokazuju da su podaci o broju žrtava do kojih je došla

¹³ M. Sobolevski, n.dj., 192, pak, navodi, prikazujući popis iz 1950. godine, da su se ljudski gubici Hrvatske odnosili na 156.158 osoba, no izravno ne navodi izvor za takvu tvrdnju.

Komisija za ratne štete iz 1947. i Komisija... iz 1964. godine gotovo identični.

Popis iz 1950. svakako nije savršen, ali je nezaobilazni izvor za spoznavanje ljudskih gubitka Hrvatske u Drugome svjetskom ratu. Stoga, onima koji negiraju mogućnosti i svaki napor u utvrđivanju tih žrtava u proteklih 50 godina, savjetujem uvid u spomenuto arhivsko gradivo. Štoviše, savjetujem istraživanje i ostalih arhivskih fondova, posebno Saveznog odbora SUBNOR-a Jugoslavije, odnosno Savezne komisije za popis žrtava Drugoga svjetskog rata i Sekcije za prikupljanje historijskih dokumenata u njegovu sklopu. Tim će se podacima, nadam se, moći nadopuniti i ovaj kratki osvrt o ljudskim gubicima.

I, naposljetku, što manjka u sačuvanome arhivskom gradivu? Nedostaju pojedinačni obrasci za popisivanje žrtava. Pri tome je red i odgovoriti gdje se oni nalaze. Naime, popunjeni su obrasci žrtava korišteni i kao osnova za popis 1964. godine, pa su, kao i drugo arhivsko gradivo Komisije... iz 1964. godine, i ti pojedinačni formulari žrtava iz 1950. godine povučeni u pismohranu Savezne komisije u Beograd, čime su postali nedostupni istraživačima iz Hrvatske. Nadamo se kako će nam uskoro ipak biti dostupni, čime će se omogućiti i otvoriti daljnja istraživanja i rješavanja *otvorenih pitanja*, poput, primjerice, jasenovačkih žrtava te žrtava u drugima logorima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i izvan nje.